

A helyi közösség az év szinte minden napján részt vesz szentliturgián, amely — az év tíz napját leszámítva — mindig Aranyszájú Szent János liturgiája.

Mai gyakorlatunk szerint van végigénekelte, tehát *énekes liturgia*, továbbá van *diákmise*, amelyet a pap nem énekelve végez, de a fontosabb énekeket a nép énekli, és *olvasott liturgia* (vö. Nyugaton: *missa lecta*), amelyet régebben *csendes misének* neveztek, de annyiban semmiképp sem „csendes”, hogy ne hangoznék el a teljes liturgia szövege, csak nem szerepel benne énekes rész.

Olyan helyeken, ahol —áldozópap hiányában— nem tudnak liturgiát végezni, a közösség *előábrázoló* vagy *déli istentiszteletet* (obidnicát) végezhet, de a pap elimádkozhatja ezt az imaórák következő egységeként is.

Következik a *kilencedik imaóra*, amely az Úr Jézus halálának időpontjához kapcsolódik (vö. Mt 27,46). Ezek az istentiszteleti formák is megjelennek a királyi imaórákon a hívők gyakorlatában is.

Nagyböjtben a hétköznapi istentiszteletek körébe tartozik az *előre megszentelt áldozatok liturgiája* (vagy egyszerűbben az „*előreszentelt*”) is. Ehhez tudnunk kell, hogy Keleten nagyböjti időben hétfőtől péntekig nem végeztek eucharisztikus liturgiát, de hogy a hívek a böjt alatt is sokszor áldozhassanak, kialakították ezt az istentiszteleti formát, mely részben az alkonyati zsolozsmára, részben pedig a szentliturgiára emlékeztet (átváltoztatás nélkül), s amelyet a közösség szerdán és pénteken végez. Szövegét a hagyomány Teológus Szent Gergelynek tulajdonítja.

Cselényi István Gábor (Esztergom)

Az örmény liturgikus hagyomány története és magyarországi jelene

II. Az örmény szertartás szerinti Szent Liturgia

E cikksorozat első részét a Liturgia és a rítus (vagy szertartásrend) fogalmi viszonyának meghatározásával kezdtük, s ebben arra a megállapításra jutottunk, hogy a liturgia *általános* fogalmához képest a rítus mint a liturgiavégzés módja csak e „mód”-ban meglevő, *fajlagos* különbséget jelent, vagyis az Anyaszentegyházban egymás mellett létező különböző rítusok lényegük szerint azonosak. Az örmény szertartásrend kialakulásának, s benne a négy (a káld, a nyugati szír, a bizánci és a latin) liturgikus „réteg” egymásra rendeződésének történetében a *belső kohézió* éppen e különböző szertartásrendek között a Liturgiában szemlélhetően meglevő lényegi azonosság, melynek hiányában aligha lett volna lehetséges, hogy a különböző liturgikus hagyományok egy szertartásrenden belül egymással ötvöződjének.

A Liturgia és a rítusok e fogalmi elrendeződés szerinti viszonya tükröződik a Liturgia konkrét megvalósulásában: a különböző szertartásrendek szerkezetének, formájának közös voltában is. Az egyes „szerkezeti elemek” mint foglatok ugyanakkor rítusonként különböző, az adott liturgikus hagyományra jellemző, és ennyiben sajátos, az oltárnelyvben, szövegben, zenében, gesztusokban, liturgikus térképzésben megnyilvánuló jegyeket hordoznak, melyek céljuk és rendeltetésük szerint azt segítik elő, hogy kibontakozzon és számunkra az időben megjelenüljön megváltásunk Szent Titka.

A Liturgia örmény elnevezésének (Մայր Պաշարապ — Szurp Badarak) magyar jelentése (*Szent Áldozat*) már magában hordozza s kifejezi számunkra a szertartás belső logikájából következő, a szertartáselemek egymáshoz való viszonyában, struktúrájában, rendjében is megnyilvánuló lényegét, a Liturgia középpontját: az Eucharisziát.

Magának a Szent Liturgiának a kezdetét az örmény rítuskörben külön előkészületi szertartás, a *zsolozsma* (Ժառանգարան — zsámerkuthjun), illetve közvetlenül a Liturgia előtt a pap liturgikus viseletének felöltését kísérő *imádságok* (a sekrestyében) és —már a Liturgia folyamatához kapcsolódóan— előkészületi *cselekmények* sora előzi meg (ezeket lásd később!). Ahol egy templom liturgikus szolgálatát papi, szerzetesi közösség látja el —az örménykatolikusoknál a Mechitarista Rend bécsi és velencei apátsági templomában—, ott a zsolozsma ma is része az előkészületnek, bár általában az mondható el, hogy nyugaton —s „már” ide tartozik Magyarország is— az ottani életritmusnak megfelelően, ahhoz némiképp alkalmazkodva az előkészületi cselekmények közül a hosszabb időt igénybevevő és eredetileg a templomtérben, a hívek részvételével zajló zsolozsmát többnyire elhagyják, s egyéb rövidítéseket is eszközölnek, minek következtében az eredetileg (s Keleten ma is) három-négy óra hosszú szertartás másfél órára „rövidül”.

Az *előkészületi szertartás*nak a Liturgia folyamatához kapcsolódó része a szertartást vezető pap és segédlete bevonulásával kezdődik. „Խորհրդի խորհի սնհաս, սնըսլիզրն...” (H’orhurd h’orin ánhász, ánözgizp’n ...) „Ó mély, megfoghatatlan, kezdet nélkül való Titok ...” — éneкли (a nagyböjti időszak kivételével) a kórus a *bevonulási himnuszban*, mely feltételezések szerint —szövegét tekintve— az örmény liturgikus hagyomány legmélyebb, keleti szír (káld) rétegéből való.

A liturgikus szöveg a bevonulást követő, a XII. századi latin hatásra a szertartás részévé vált *lépcsőimában*: „Եւ վասն սրբուհի Ստանաւածնի...” (*Jev vász’n sz’rpuhvó Ásztvádzádnin...*) „És a Szent Istenszülőért (... Urunk fogadd el esedezésünket és üdvözíts minket!)” mintegy utalásszerűen őrizt az, hogy a pap bevezető imádsága *follytatása* az előkészületi imádságoknak. Ugyancsak latin hatást őriz a *bűnbánati ima*, mely két részből áll: közgyónásból és —az eredeti latin minta adta sorrendet „felcserélve” — *utána* következőleg a 43. (42.) zsolnárból, melyeket válaszos formában mondanak. Előbbit a pap és a hívek, a zsolnárt pedig a pap és a diakónus.

A pap oltárhoz vonulási imáját az előkészületi szertartás igeliturgiába átvezető mozzanataként az áldozati adományok előkészítése, a *proszkomidia* (örményül: Ὑποσημνησμίῃ — árrádzsátruthjun) követi, mely az örmény liturgikus hagyomány „második rétegéből” való, V–VI. századi nyugati szír hatást őrző szertartáselem. A nyugati szír rítus-körben —s ennek örmény hatásterületén ott, ahol ez a templom funkcionális térképzéséből adódóan lehetséges— az oltártól balra, észak felé eső, kifejezetten az áldozati adományok előkészítésének célját szolgáló melléktérben, a prothesziszben végzik. Nálunk ma a pap és a diakónus csendben végzi, miközben a kórus egy, az adott liturgikus időnek megfelelő alkalmi éneket énekel.

Az *igeliturgiának* a Liturgia egészében betöltött szerepe szerinti célja, hogy a híveket előkészítse az áldozati liturgiában való részvételre, ugyanakkor —amint más rítus-körökben is— ez a katekumenek (a hittanulók, a keresztelés előtt állók) liturgiája, melynek középpontjában az evangélium tanítása áll. Az igeliturgia kezdetét jelző *bevezető ének* (introitus, Ἰντροΐτισιον — zsámámud) —akár a latin rítusban— a szertartás változó, a liturgikus idő (egyházi év) aktualitását kifejező része, melyet a pap intonál, akárcsak az ezt követő, állandó szövegű *könyörgést* (σηνηρη — ághotkh).

Az örmény szertartásban nincsen Kyrie és Gloria, a könyörgés után a kórus az ünnepnek megfelelően változó *hímnuszt*, ún. ζυμνησιον (sáragán)-t énekel, amit a X–XI. századi bizánci hatásra az örmény szertartás részévé vált *Triszhácion*, a Háromszorszent (τρισήμιον — jerekuszurpján) követ. A Triszhácion szövegében lévő betoldás mindig az egyházi év időszakának megfelelően *változik*: „Ἰντροΐτισιον Ὑποσημνησμίῃ, Ἰντροΐτισιον τῆς ἡμετέρας, Ἰντροΐτισιον τῆς ἡμετέρας ... Ἰντροΐτισιον Ὑποσημνησμίῃ” (Szurp Ásztvádz, szurp jev hőzor, szurp jev ánmáh ... voghormja mez) „Szent Isten, szent és erős, szent és halhatatlan, aki megszületettél és megnyilvánultál ...” (karácsonyi-vízkereszti időben), „... aki megnyilvánultál a hegyen ...” (Színeváltozás ünnepeire), „... aki értünk keresztre feszítettél ...” (nagybőjtben és Szent Kereszt-ünnepeken), „... aki feltámadtál a halálból ...” (húsvétkor és vasárnapokon), „... aki a Szentleket adtad nekünk ...” (pünkösdkor) „... irgalmazz nekünk!”

E cikksorozat első, az örmény rítus kialakulását bemutató részében már előre vetítettem, hogy az örmény szertartásban ötvöződő különböző hatások a szertartás egyes szakaszain egymással „fedésbe” kerülnek. Erre szemléletes példa a bizánci hatást őrző Triszhácion alatt végbemenő *cselekmény*, amely V–VI. századi nyugati szír hatásra került az örmény szertartásba. A nyugati szír rítusban az evangéliumskönyvet az oltár jobb, déli oldalán lévő melléktérben, az ún. diakonikonban helyezték el, s innen vitték a felolvasások előtt a *kis-bemenet* (mikra eiszodosz) keretében ünnepélyesen az oltárhoz. Azzal, hogy a későbbi templomépítészetben a szentélyfej módosult, s a diakonikon már nem kapcsolódott hozzá, a kis-bemenet szertartási cselekménye —bizánci hatásra— annyiban változott, hogy a pap az oltár jobb oldalán elhelyezett evangéliumskönyvet magasra emelve viszi körbe ünnepélyesen az oltár körül, csak görög „eredeti-jéhez” képest éppen ellenkező —északi— irányba indulva. Ünnepi liturgiában

A megemlékezéseket és könyörgéseket az *Úr imádsága*: Στην αυλή σου ιερουργώ (Dérúnágán ághotkh) követi —régebben ezután volt a szentbeszéd—, majd könyörgés és a hívek megáldása után a pap a magasba emeli a szent Testet és a szent Kelyhet. Az *úrfelmutatást* a kórus éneke zárja, mely a liturgikus időtől vagy a mise jellegétől függően lehet az Eucharisziát ünneplő *hymnusz* (Kriszdosz bádarákjál), vagy élőkért és holtakért az irgalmas Istenhez könyörgő *ének-fohász*: Στην ημερήσιον (Dér, voghormjá) Uram, irgalmazz!

A hívek áldozását a pap felszólítása nyitja meg: „Istenfélelemmel és hittel közeledjete, szentséggel áldozzatok!”, majd a Szentháromságba vetett hitünk megvallása következik válaszos formában: *Pap*: „Hiszek a valóságos szent Atyaistenben.” *Hívek*: „Amen.” *Pap*: „... Fiúistenben.” *Hívek*: „Amen”. *Pap*: „... Szentlélek Istenben.” *Hívek*: „Amen.” *Pap*: „Vallom és hiszem, hogy ez a mi Urunk, Jézus Krisztus valóságos teste és vére, azé, aki elveszi a világ bűneit.” *Hívek*: „Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj, hanem csak egy szóval mondd, és meggyógyul az én lelkem.” (háromszor mondva). Ezt követi a *szentáldozás* (két szín alatt). Az áldozás után a pap a híveket a következő szavakkal áldja meg: „Ἐπί τῃ στήθῳ σου ἵστασθε τὸν ἄνθρωπον, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος υἱὸς τοῦ θεοῦ ἐστίν.” (Geco, Dér 'z zsohovurt'sz kho ...) „Tartsd meg, Uram, népedet és áldd meg örökségedet, őrizd és vezesd őket mostantól kezdve mindörökké!” A *purificatio*, a kehely megtisztítása közben a kórus hálaéneke hangzik, majd a XI. századi bizánci hatásra a szertartás részévé vált, a pap által mondott *elbocsátási ima* következik: „Ὁ ἰσχυρὸς ὁ θεὸς ἡμῶν, ὁ ἰσχυρὸς ὁ θεὸς ἡμῶν ...” (Vor orhnesz zájnoszig, vorkh orhnen z'kez Der ...) „Aki megáldod azokat, akik áldanak Téged, Urunk ...”, melyre a kórus éneke válaszol: „Áldott legyen az Úr neve, mostantól kezdve mindörökké, ámen.”

A Szent Liturgia befejezéseként nagyobb ünnepeken itt hangzik el az *utolsó evangélium* (Jn 1,1–5), majd a pap áldást ad a hívekre, az oltárt megcsókolja, és a kórus záróéneke közben segédletével együtt kivonul.

Noha e leírás nyilvánvalóan nem tükrözheti az örmény szertartás kivételes szépségét, gazdagságát, mégis úgy gondoljuk, hogy alkalmas lehet arra, hogy meglássuk a szertartás felépítésében meglévő, a Liturgia eredeti lényegét kibontakoztatva megőrző azonosságot a katolikus Egyházban létező liturgikus hagyományok szertartásrendjével, egyszersmind az örmény rítusra jellemző sajátosságokat is megismerve, illetve, hogy segítségével nyomon követhessük az örmény szertartás szerinti Szent Liturgiát az egyetlen magyarországi örménykatolikus templomban (vagy máshol a világon), mégha a szertartás ó-örmény (krápár) nyelvű szövegrészeit egészében nem is értjük.

Garaguly István örménykatolikus kántor

Az érdeklődők figyelmét felhívjuk arra, hogy vasárnaponként 11 órakor örménykatolikus Szent Liturgián vehetnek részt a budapesti örménykatolikus templomban (XI. ker. Orlay u. 6.).